

Úvod

Sledujeme-li polemiky, které doprovázejí debaty probíhající ohledně konceptu multifunkčního zemědělství, je patrné, že tento koncept ještě není zdaleka přijat všemi zainteresovanými aktéry těchto debat. Stačí jenom připomenout námitky států tzv. Cairnské skupiny exportérů zemědělských surovin. Jádro těchto námitek přibližuje rozdíl mezi zastánci pouhé globalizované-tržní podoby zemědělství a těmi, kteří zdůrazňují i jeho krajínotvorné a sociální funkce (např. zachování venkovských lokalit schopných žít svým vlastním životem). Evropská unie, která model multifunkčního zemědělství prosazuje, se snaží zdůraznit, že zemědělství má mít nejen funkci produkce potravin, ale má přispívat i k udržení venkovské zaměstnanosti, podpoře venkovských ekonomik a mělo by být propojeno se životním prostředím. Tato představa však vzbuzuje odpor u zastánců volného obchodu v globálním měřítku. USA a země spojené v tzv. Cairnské skupině exportérů potravin podezírají EU, že hodlá používat koncept multifunkčního zemědělství jako záminku k pokračujícímu používání výrobních a exportních dotací pro své farmáře (Madeley 1999).

Cíl a metodika

Existují-li právě přiblížené různorodé pohledy na problematiku multifunkčního zemědělství, potom je zřejmě vhodné detailněji sledovat celé pozadí tohoto konceptu, jeho sociálně-kulturní ukotvení v kolektivním vědomí společnosti, řečeno slovy E. Durkheima. Podaří-li se nám toto pozadí (např. vznik daného konceptu, na co reaguje, s jakými celospolečenskými pohyby je spojen) lépe osvětlit, potom můžeme začít uvažovat nad tím, co stojí za určitými postoji, které daný koncept buď přijímají nebo jej odmítají. Proto se v souvislosti s právě uvedeným se můžeme tázat, co tedy znamená onen koncept. Jedná se skutečně o trik, jak dále podporovat své zemědělce a vyhnout se závazkům vyplývajících z liberalizace mezinárodního obchodu. Nebo se jedná o projev odpovědnosti za další vývoj lidstva a o takový teoretický konstrukt, který vede konkrétní praktické aktivity k rozvoji nejen zemědělství, ale i celého venkova a potažmo celé společnosti.

Následující řádky se pokusí ukázat, že koncept multifunkčnosti je konceptem, který má své kořeny v teoretickém principu relativismu. Ten, podobně jako celý tento text, předpokládá, že různé názory nelze posuzovat z pohledu, zda je jeden lepší nebo pravdivější než druhý. I když mezi různými způsoby, kterými lidé vnímají a interpretují svět (a sem lze zařadit i to, jak vnímají a interpretují multifunkční zemědělství – přijímají jej či jej odmítají) vládne rozpor a konflikt, nelze jej řešit z pozice jednoho určitého světového názoru (tj. pohledu). Uznáním paralelní a rovnoprávné existence různých pohledů se dostáváme, jak poukazuje S. Hubík (1999:41), na půdu relativizující antropologie. A právě tento přístup může napomoci ukázat, v čem spočívá ono pozadí daného konceptu. Tak je možné také dokumentovat, zda absolutizující výtky k tomuto konceptu jsou oprávněné.

Mluvíme-li o relativismu, potom je patrné, že určitý způsob nazírání na svět (tj. i na zemědělství) zde není brán jako primární a základní systém koordinát, od něhož se odvíjí a k němuž se vztahuje vše ostatní, ale je chápán jako jeden z mnoha paralelně existujících. Ideál relativismu má své kořeny v širších společenských pohybech, zasahujících všechny segmenty společnosti. Tyto pohyby (události, jevy) zpochybnily víru v sílu (ideál) klasického racionalismu novověku stojícího na předpokladu absolutního, neomylného, vědecky kritického rozumu nazírajícího a zobrazujícího svět ze systému koordinát nacházejících se jakoby mimo daný konkrétní svět. Novověký racionalismus se totiž ocital ve stále větších problémech, měl-li být použit, jak se od něj očekávalo, pro objasnění a zdůvodnění procesů a jevů vyskytujících se v různých segmentech dynamicky se měnícího společenského života. Situaci, v níž se vyjevila problematičnost novověkého racionalismu, popisuje V. Bělohradský (1998) v souvislosti s první světovou válkou. Podle něj přivedl klasický racionalismus ke stavu, kdy se svět stával neprůhledným, a proto se u „všech velkých slov minulosti objevily

otazníky“. Namísto toho, aby klasický kritický rozum situaci pročistil, spíše ji zpřehledňoval. Pro mnoho intelektuálů potom znamenala válka zpřehlednění situace, kdy „do velkých slov vstoupil nový život“, a díky tomu „šedivá a špinavá slůvka ekonomů, finančníků, obchodníků a burzovníků naopak ustoupila z veřejného prostoru, který zamořila egoismem, jemuž posluhovala.“

Jako reakce na nedostatky klasického racionalismu se ve filosofii formují dva přístupy. První z nich představují různé pozitivistické směry snažící se o úplnou eliminaci metafyziky z vědeckého myšlení, kdy metafyziku lze chápat v kontextu Bělohradského úvah jako systém produkující „slova s otazníky“, jež kladou překážky snaze člověka získat energii z přírody. Druhý přístup se projevil ve vzniku filosofických duchovnědních nauk, existencialismu, filosofie psychoanalýzy či filosofické hermeneutiky a fenomenologie, v nichž lidský rozum již nestojí jakoby mimo svět, nazírající jej z pozice absolutních koordinát, ale je ponořen do sociálního světa, je paralelní součástí světa, v němž probíhá vlastní sociální dění. Absolutní rozum je nahrazován představou o paralelní existenci řady různých rozumů. Přeměnou směřující k relativizaci, ke vzniku nových paradigmat myšlení není zasažena pouze filosofie, ale i jiné systémy. Tak například fyzika opouští svět absolutních neměnných předpokladů o prostředí fyzikálních jevů a Einsteinovou teorií relativity ruší newtoniánské představy o absolutním prostoru a čase. Nakonec ani sociologie nestojí bokem utvářející se představy o paralelně existujících rovnoprávných systémech, ale formuje se jako multiparadigmatální věda, o níž lze říci, že „existovala nejen v podobě rozrůzněných škol, směrů a paradigmat, které procházely napříč kulturami a národními státy, ale že existovala také (a dokonce vždycky) v podobě národních sociologických škol“ (Petrušek 1996: 11).

Relativismus se tak stává zákonitým výsledkem absolutizujících stylů myšlení, které připsaly pouze vědě funkci jedině správného postižení světa a jeho jediného správného arbitra. Stále více se však ukazovalo, že klasický racionalismus vědy nebyl schopen tuto funkci plnit bez problémů, jak se od něj očekávalo. Rozvíjející se dělba práce s sebou sice přinášela specializaci funkcí, ale často se ukazovalo, že pouhá jednostranně zaměřená specializace nestačí. Jako snaha překonat tyto nedostatky se začal prosazovat koncept multiparadigmatálnosti v teorii a multifunkčnosti v praxi. Právě tento mluti- koncept tvoří i pozadí konceptu multifunkčního zemědělství.

Výsledky

V předchozí kapitole zmíněné absolutní a relativistické přístupy a jejich proměna, kterou podporovaly i výrazné sociální změny, se odrazila i ve způsobech organizace společnosti. Tyto způsoby se často nazývají jako fordistický a postfordistický (např. Bonanno, Constance 1997). V charakteristikách těchto přístupů je jasně přítomný přechod od důrazu na pouze jednu funkci a od určitých absolutizujících představ k flexibilní mnohofunkčnosti a relativitě. Co je pro tyto způsoby organizace společnosti (ať již na úrovni celé společnosti či především na úrovni ekonomických subjektů) typické, ukazuje následující přehled.

Fordismus:

- jedná se o systém racionalizované masové výroby a masové spotřeby (rychlost, velký objem a nízké ceny)
- je charakterizován vysokou úrovní koncentrace, centralizace a vertikální integrace výrobních procesů (procesy vertikální, horizontální, konglomerátní a globální integrace)
- využívá relativně dobře placené a stálé pracovní síly v klíčových odvětvích (např. automobilový průmysl)
- vysoké využívání zdrojů a pracovní síly ze zemí (a v zemích) Třetího světa
- silné intervence ze strany státu

Post-fordismus

- je charakteristický příklonem ke flexibilnějším formám kapitalismu (neustálé změny)

- snaha o decentralizaci výroby
- zvýšené využití marginální (např. nelegální) a neformální (ne stálé zaměstnání) pracovní síly
- zavádění inovačních výrobních procesů a přechodem na nově vyvinuté technologie
- vyhledává vhodné výrobní faktory po celém světě a tak se vyhýbá vysokým nákladům na pracovní sílu, odporu zaměstnanců, ekologickým omezením a dalším formám státních zásahů.

Koncept multifunkčního zemědělství, který byl již také přijat ministry zemědělství členských zemí OECD říká, že zemědělství je multifunkčním, má-li jednu nebo více funkcí doplňujících jeho primární roli produkce potravin (Science and Governance: the Common Agricultural Policy and the Multi-functionality of Agriculture in the European Research Area 2000). Mimoprodukční funkce zemědělství by neměly být interpretovány pouze jako jakési vedlejší produkty produkční funkce, i když životaschopná produkční/ekonomická funkce je předpokladem všech ostatních funkcí. Je to právě multifunkční zemědělství, které je více flexibilní a decentralizované a které je reakcí na nedostatky fordistického systému, i když u něj nemůžeme mluvit, že by plně kopírovalo systém post-fordistický.. naopak, multifunkční zemědělství se rozchází s fordismem, ale nesměruje k post-fordismu s jeho těkavou globalizující podobou, nýbrž k trvalé udržitelnosti.

Diskuse

Mluvíme-li o multifunkčním zemědělství či o fordismu a post-fordismu je vhodné se zmínit ještě o dvou modelech rozvoje venkova – exogenním a endogenním. Prostřednictvím jejich detailnějšího přiblížení bude patrné, který z nich měl blíže k fordismu a představuje jakousi jednoznačnou homofonii a který je více relativizující, post-fordistického střihu a představuje spíše víceznačnou polyfonii. Dané modely jsou představeny v souladu s jejich charakteristikami přiblíženými anglickým sociologem P. Lowem (2000).

V pozadí **exogenního modelu rozvoje** venkova stála modernistická představa o urbanizaci a industrializaci jako o vzájemně se posilujících procesech vedoucích ke koncentraci kapitálu a pracovní síly ve městech. Jedná se o ty samé představy, které stály v pozadí myšlenek o jediné síle neomylně myslícího racionálního rozumu, z nichž později vzniká způsob organizace společnosti zvaný fordismus. Funkcí venkovských oblastí, které jsou tak odřezány od jiných ekonomických aktivit, je poskytovat městům potraviny.

Základní charakteristiky exogenního modelu rozvoje venkova:

- *Klíčový princip*: ekonomika rozsahu (velikosti) a koncentrace
- *Dynamická síla*: růst městských pólů; hlavní síla rozvoje venkova je koncipována jako proudící z oblastí mimo venkov
- *Funkce venkovských oblastí*: primární sektor (tj. především výroba potravin pro expandující městskou ekonomiku)
- *Zaměření venkovského rozvoje*: zemědělská industrializace a specializace (1. fáze /po r. 1945/ -- utvoření takových hospodářství, která budou používat mechanizaci a absorbovat nové technologie /eliminací malých hospodářství dojde k redukci zemědělského obyvatelstva/) a podpora mobility pracovních sil a kapitálu (2. fáze je reakcí na vylidňování venkova, které se objevilo jako výsledek 1. fáze; proto je patrná snaha přitáhnout nové typy zaměstnání na venkov).

Jako reakce na problémy endogenního rozvoje (formované jako 4D -- dependantní /závislostní/ rozvoj /spoléhání na neustálé subvencování a rozhodování vnějších agentů/, distorzní rozvoj /prosazoval jeden sektor, vybraná sídla a určitý typ podnikání, ale ostatní opomíjel a nebral v úvahu ne-ekonomické aspekty venkovského života/, destruktivní rozvoj /vymazal kulturní a environmentální odlišnosti venkovských oblastí/, diktující rozvoj /utvářen vnějšími experty a plánovači/ vzniká **model endogenního rozvoje**. Ten již má ve svém

pozadí konceptu relativity a je více spojován s post-fordistickým uspořádáním společnosti, i když svým důrazem na endogenní potenciály s ním nemůže být nikdy ztotožňován.

Základní charakteristiky endogenního modelu rozvoje venkova

- *Klíčový princip*: specifické zdroje (přírodní, lidské a kulturní) dané oblasti jsou zdroji jejího trvale udržitelného rozvoje
- *Dynamická síla*: místní iniciativa a podnikavost
- *Funkce venkovských oblastí*: rozrůzněná ekonomika služeb
- *Hlavní problém venkovského rozvoje*: omezená kapacita oblastí a sociálních skupin podílet se na ekonomických a rozvojových aktivitách
- *Zaměření venkovského rozvoje*: utváření (budování) kapacit (dovednosti, instituce, infrastruktura) překonání sociální exkluze

Je to právě model endogenního rozvoje, který ve svých zásadních charakteristikách nese představu multifunkčnosti. Protože se jedná o model nový (z konce 80. let 20. století) bude zajisté vhodné sledovat, jak bude úspěšný, pokud jde o rozvoj venkova.

Závěry

Koncept multifunkčního zemědělství dnes zahrnuje všechny funkce zemědělství (ekonomické, ekologické, územní, sociální) od místní úrovně až po úroveň globální. Tento koncept je výsledkem bouřlivých proměn celé společnosti, včetně jejího teoretického vědomí. Samotné funkce zemědělství prošly a procházejí sériemi dynamických procesů, což je například patrné při přechodu od modelu exogenního rozvoje venkova k modelu endogenního rozvoje, který je již plně multifunkční a od něhož se předpokládá, že přispěje k trvale udržitelnému rozvoji venkova.

Sledujeme-li však zmíněné změny, je třeba si uvědomit, že hrozí i výraznou segmentací a konfrontací různých funkcí, což může mít opět negativní následky stejně jako pouhé zdůrazňování funkce jediné, jak tomu bylo dříve. Proto je nezbytné rozvíjet integrovaný přístup k multifunkcionalitě, aby bylo možné se vyhnout právě zmíněné segmentaci, ale zároveň zachovat vzájemnou subsidiaritu. Tato integrovanost je přímo přítomna v endogenním modelu rozvoje venkova (místní potenciály je možné využít pouze v jejich integrované podobě). Právě zmíněný integrovaný endogenní model tak otevírá prostor pro trvale udržitelné zemědělství chápané jsou soulad a průnik ekonomické ziskovosti, příznivosti k životnímu prostředí a sociální akceptovatelnosti.

Literatura

- Bělohradský, V. 1998. Sekáč, který se nezakecal (První světová válka jako filosofický problém). Salon (literární příloha *Práva*). 3. prosince 1998.
- Bonanno, A., Constance, D. 1997. Světové potravinářské korporace a stát: případ Ferruzzi. *Zemědělská ekonomika* 43 (1): 27-40.
- Hubík, S. 1999. *Sociologie vědění* (Základní koncepce a paradigmaty). Praha: Sociologické nakladatelství.
- Lowe, P. 2000. The Challenges for Rural Development in Europe. Pp. 19-31 in *Conference Proceedings from 5th European Conference on Higher Agricultural Education (10-13 September 2000)*. University of Plymouth.
- Madeley, J. 1999. Trade dominates food conference. *Financial Times*, Sept. 21 (No. 34018) p. 30.
- Petrusek, M. 1996. Sociologie jako názorové soužití a střetávání. Pp. 8-15 in *Sociologické školy, směry, paradigmaty*. Praha: Sociologické nakladatelství a Sociologický ústav AV ČR.

Science and Governance: the Common Agricultural Policy and the Multi-functionality of Agriculture in the European Research Area (report on the preparatory seminar to the Versailles conference on “Agricultural Research in the European Research Area). 2000. Montpellier, October 2000